

DICȚIONAR MITICO-RELIGIOS

MIHAIL M. ANDREESCU*

ALEXANDRU BARNEA**

A.

Absidă. (gr. *apsis*, arc, boltă, lat. *concha*, *tribunal*, *exedra*). La romani, bizantini și din evul mediu până astăzi, spațiul semicircular în plan al unei construcții de zidărie rectangulară, acoperit de obicei cu o calotă de un sfert de sferă din același material. Romanii folosesc pentru prima dată **a.** la băi (*therme*), anumite construcții militare, nimfee, unele basilici sau anexe ale lor și unele temple și sanctuare. Ca parte sacră a sanctuarului, în fața căreia, spre apus, era plasat altarul, **a.** a fost preluată încă de pimele basilici creștine în cursul sec. IV p. Chr. de când datează și definitivarea orientării **a.** către răsărit. Din sec. V încep să se zidească în imperiu, mai rar, și unele basilici cu câte trei sau chiar mai multe **a.** la extremitatea de răsărit a navelor, dar mai numeroase au rămas cele cu una singură. De obicei, trei ferestre practicate pe arcul **a.** lăsau să intre lumina dinspre răsărit. În timpul liturghiei, **a.** era de obicei folosită și pentru așezarea clerului, cu bănci urmându-i în interior semicercul cu scaunul episcopului în centru. În cursul sec. VI, când deja mai toate basilicile creștine aveau **a.**, uneori urmând traseul semicercului într-o formă poligonală, aproape toate erau decorate cu pictură sau mozaic policrom, ca în cele câteva păstrate până astăzi la Ravenna sau în Orientul apropiat. Apoi, **a.** a rămas specifică aproape fără excepție bisericilor creștine de peste tot, fie ele ortodoxe, catolice sau evanghelice până astăzi și trecând prin toate stilurile arhitectonice mai importante (bizantin, romanic, gotic, baroc). Pe teritoriul României se întâlnesc aproape toate situațiile și epocile notate mai sus, de la **a.** de terme sau basilici păgâne și creștine din orașele greco-romane și romane târzii, până la biserici bizantine din sec. XI-XII, apoi bisericile din Țara Românească și Moldova care au preluat și dezvoltat arta bizantină și, în Transilvania, mai ales sub influența apuseană.

EAC, I, p. 95-96; EAVR, I, p. 20-21.

A.B.

* Lector univ. Dr. la Facultatea de Istorie a Universității "Spiru Haret", București.

** Profesor univ. Dr., decanul Facultății de Istorie a Universității din București

Adorație. (lat. format din prep. *ad* și unul din derivatele subst. *os* = gură.). Practică de închinare la o divinitate astfel din antichitate pentru că o mână, stânga, era dusă la gură și apoi îndreptată spre statuia sau/și altarul zeului, în timp ce dreapta atingea simbolul respectiv. Era însoțită, în afară de rugăciuni ș.a. caracteristice cultului, de înclinări, îngenuncheri etc. Într-o formă sau alta, obiceiul, amplificat de unele accentuări sau chiar amplificări ale gesticulației și exprimării verbale datorate mai ales influențelor orientale, este specific mării majorității, a religiilor cultelor și confesiunilor care s-au dezvoltat în și din spațiul circummediteranean, din antichitate și până în zilele noastre.

EAIVR, I, p. 33.

A.B.

Alah (arabă, *al-allah* - divinitatea). Numele dat de musulmani lui Dumnezeu. Dumnezeu unic. Dumnezeu personal. Stăpânul fiecărei ființe. Nume dat de Muhammad lui Dumnezeu și care în Coran îmbracă nouăzeci și nouă de forme. Inspirat din tradiția iudeo-creștină. **A.** este un Dumnezeu creator permanent, care nu se oprește doar la geneză: "Acela care a făcut în șase zile cerurile și pământul și ce este între ele, apoi s-a așezat cu măreție pe tron" (*Coran*, XXV, 60), ci continuă să creeze tot ce mișcă și trăiește pe pământ: "Dumnezeu - nu este Dumnezeu afară de El - este Cel viu, Cel veșnic. Nici toropeala, nici somnul nu-L cuprind... Tronul Lui se întinde peste ceruri și pământ. Păstrarea lor nu-L copleșește. El este Cel înalt, Cel puternic" (*Coran*, II, 256). La fel ca Dumnezeul creștin **A.** se află în ceruri dar este omniprezent în tot ce există, este stăpânul absolut al Universului, pe care l-a creat și pe care îl controlează, veghind la bunul mers al lucrurilor.

M.A

PL, p. 1139; DS, JS-T, *Civilizația*, I, p. 14-15, 159-161; VH, DMG, p. 38-40

Aleluia. (ebr. *Hallelu-yah* = "lăudați-l pe Dumnezeu"). Hallel este o culegere de psalmi recitați la anumite sărbători, creștinii au preluat și au continuat să folosească până azi această aclamație liturgică.

DCB, p. 23, 87.

A.B.

Altar. (lat.). Suport, masă, bloc de piatră, placă, obiect destinat depunerii de ofrande și/sau pentru sacrificii destinate unei (sau mai multor) divinități, din preistorie până în antichitate și mai târziu. La romani noțiunea desemna inițial partea superioară a **a.** Preluarea de către creștinii a însemnat de la sine eliminarea practicilor păgâne rămânând numai locul pentru euharistie și depunerea ofrandelor, această din urmă operație fiind treptat, încă din paleocreștinism, deplasată spre un mobilier

aparte. În l. română și nu numai, amplasarea **a.** a extins denumirea la întreg spațiul unde acesta se află. Pe teritoriul României au fost identificate **a.** din neolitic până la daci și geți inclusiv, precum și foarte numeroase **a.** din piatră, cele mai multe cu inscripții, din epoca greco-romană, dedicate divinităților din panteonul specific ș.a., precum și fragmente ale celor de la basilicile paleocreștine și unele de la biserici bizantine etc.

EIVR, I, p. 58-60

A.B.

Alfa și Omega. Precum se știe, prima și ultima literă din alfabetul grec, când *lisus a sous*: "eu sun **A** și **O**". (*Apocalipsa*, 1, 8 și 11), semnificația era "Începutul și sfârșitul", "cel dintâi și cel din urmă".

DCB, p. 23

A.B.

Amin. (ebr.). Semnificațiile acestui cuvânt, legate de adevăr și credință au dus la rostirea lui liturgică pentru confirmarea celor spuse.

EEC, I, p. 44-45

A.B.

anatema (gr. *anathema* = blestem). Blestem aruncat de către părinții Bisericii împotriva celor vinovați de încălcarea canoanelor ori de fapte infamante. Condamnarea pronunțată pentru erezii și învățături greșite. În evul mediu printre pedepsele prevăzute de Biserică împotriva celor care nu respectau dogmele și nu ascultau de ierarhi era și **a.**, care însemna scoaterea vinovatului în afara legii. În cadrul Bisericii Romane anatemizarea se făcea după un tipic bine stabilit, în cadrul unui ceremonial religios impresionant, merit să-i sperie pe creștini și să-i aducă la supunere față de Biserică și de Papă. La ortodocși anatemiizarea se pronunța în cadrul slujbelor, în urma unor hotărâri arhieresti însoțite de aprobările laice. În Țara Românească, prin "*Îndreptarea legii*", **a.** a fost reglementată juridic, ea aplicându-se numai în anumite situații. **A.** a jucat la români și rolul de întărire a actelor de cancelarie – mai întâi a celor muntene, ulterior și a celor moldovene – prin formula de blestem (*Poena spiritualis*) iar mai târziu, prin cărțile de blestem se urmărea aflarea adevărului de la martori. În secolul XI-XIV **a.** putea atrage chiar moartea vinovatului, mai ales în lumea catolică, el fiind considerat scos în afara legii la fel ca în cazul excomunicării.

Act de extremă severitate, folosit în vechime de autoritatea religioasă împotriva celor ce profesau o erezie de doctrină sau de etică, prin excluderea lor din comunitate și prin condamnarea ca atare a învățurii greșite. "Să fie **a.**", apare la sfârșitul expunerii doctrinei ortodoxe

de către sinoadele ecumenice, în sensul că cel care nu mărturisea dogma ortodoxă era supus condamnării Bisericii. **A.** preia sensul cuvântului ebraic "*herem* care indică obiectul sau persoana asupra căroră este invocat și se concentrează blestemul lui Dumnezeu, în cazul când un jurământ sau o făgăduință nu au fost ținute. Deoarece nimeni nu putea îndeplini "legea" Vechiului Testament toți erau sub blestemul legii. Hristos ne-a răscumpărat din blestemul legii făcându-se pentru noi blestem. Apostolul Pavel spunea: "blestemat este tot cel spânzurat pe lemn" (*Gal. 3, 13*), opunând expresia binecuvântării și dorind să-și dovedească speranța de a vedea noi convertiți.

M.A.

IB, D.t.c., p. 61; *DIR. C. Transilvania*, XI-XIII/1, passim; DRH, A. *Moldova*, XIX, passim; *DRH. B. Țara Românească*, I, XXI-XX, passim; GD, *Cele trei ordine*, p. 184-191; JG. *Civilizația*, p. 138-141, 151-153, 351-361; IL, p. 89-94; PL, p. 42.

APOLLO-APOLLON. Zeu grec al luminii, artelor și divinației. Era fiul lui Zeus și al lui Leto, frate geamăn cu Artemis, născut în insula Delos. Avea la Delphi un sanctuar și un oracol faimos – Pythia.

Despre **A.** se spune că la scurtă vreme după naștere a plecat la Delphi unde a ucis șarpele Python – pus de Hera s-o urmărească pe Leto, dar ajuns spaima locuitorilor – instaurând în cinstea acestei reușite Jocurile Pithice și luându-și numele de *Pythius*. **A.** a avut un fiu Asklepios, care putea să-i vindece pe bolnavi și chiar să învie morții, ucis de Zeus. Ca să se răzbune **A.**, i-a omorât pe ciclopi și a primit de la Zeus pedeapsa de a-l servi timp de un an pe regele Admetus, fiind păstorul turmelor acestuia.

Despre **A.** se spune că a iubit numeroase nimfe și muritoare, motiv pentru care este reprezentat ca un tânăr frumos și înalt. Avea darul profeției iar mai târziu a devenit zeul muzicii, poeziei și artelor frumoase, trăind pe muntele Parnassus unde era înconjurat de muze. A fost considerat zeul luminii, de aici numele *Phoebus*, fiind identificat deseori cu soarele. A fost adoptat de romani, care la finele Republicii au instituit în cinstea lui *Ludi Apollinares* (Jocurile Apollinice).

M.A.

AB, *D.m.g.r.*, p. 58-60; DMC, p. 61-61; NAK, *Legendele*, p. 42-54; PL, p. 1155.

ARES. Zeul grec al războiului, fiul lui Zeus și al Herei. Face parte din cei 12 mari zei ai Olimpului. La Roma a fost identificat cu *Mars Ultor* (Marte Răzbunătorul). Era disprețuit de părinții săi și de ceilalți zei datorită caracterului său violent și brutal. De mai multe ori el apare ca înfrânt ori rănit în războaie. De numele lui se leagă și numele Areopagului, colină din Atena unde se judecau crimele religioase.

Deoarece cultul lui **A.** a fost adus în Grecia din Thracia se crede că în lumea tracă și mai ales geto-dacă el era cunoscut și adorat sub numele de Gebeleizis.

M.A.

AB, *Dmgr*, p. 62-63; DMG, p. 64; NAK, *Legendele*, p. 65-67; MDE, p. 1080; PL, p. 1159.

Astrologie. Numită de romani *scientia sideralis*, **a.**, învățătura despre influența stelelor asupra vieții pământului și oamenilor, care încerca totodată să afle viitorul acestora din poziția astrelor, a apărut în Mesopotamia. Grecii au cunoscut-o mai bine de la începutul epocii elenistice, când s-a răspândit și în Egipt. La romani a ajuns pe cale orientală și greco-orientală, cu deosebire din sec. II a. Chr., și a fost inițial respinsă și chiar interzisă în **a.** 139 a. Chr. după care a avut la Roma tot mai mult succes, mai ales grație filosofului Poseidonios din Apameea (*Syria*; 135-51 a. Chr.). Mai târziu, împărații romani au fost tot mai interesați de **a.** cu deosebire cei din dinastia Severilor, un rol special revenind femeilor din familiile aristocratice și de la curte. Această proliferare a fost favorizată de pătrunderea în paralel a cultelor orientale, ducând la apariția și circulația unei întregi literaturi legate de **a.**, succesul acesteia ducând până spre sfârșitul imperiului Bizantin. Apoi, cu influențe indirecte arabe, care la rândul lor aveau la origine scrieri greco-orientale pe care le-au cunoscut la cucerirea Orientului apropiat, **a.** s-a transmis în evul mediu european și mai departe. O vreme, evoluția creștinismului de până prin secolul al VI-lea a descurajat răspândirea în Imperiul Roman Târziu a **a.** În funcție de scopul și obiectul examinării (constelațiilor și planetelor cu semnele lor specifice din zodie ș.a.) exista o **a.** universală și una individuală, ultima legată de horoscop. Pe teritoriul României există probe interesante confirmând pătrunderea **a.** în societatea din provinciile romane intra și extracarpatiche.

RE, 2, 1896, 1802-1828; *EAIVR*, p. 132.

A,B,

ATHÉNA - ATHÉNÉ. Zeița greacă a înțelepciunii, artelor, științelor și industriei, fiica lui Zeus, protectoarea orașului Atena. a fost identificată cu zeița Minerva a romanilor. A mai fost numită de greci și *Pallas Athena* ori pur și simplu *Pallas*.

A fost concepută de Zeus cu zeița Metis. Înainte de nașterea copilului Zeus a înghițit-o pe Metis astfel că **A.** s-a născut din capul lui Zeus îmbrăcată în armură, înarmată și gata de luptă. Ea a fost simbolul atributelor unite ale părinților ei. **A.** a devenit protectoarea Atticii și a orașului Athena, oferind locuitorilor măslinul, în competiție cu Posei-

don care le-a oferit calul. Era sfătuitoarea grecilor adunați în areopag și apărătoarea lor în războaie.

M.A.

AB. *Dmgr*, p. 72-73; VK, DMG, p. 78-79; NAK, *Legendele*, p. 57-59; MDE, p. 1088; PL, p. 1174.

ateism. (gr. a = fără, *theos* = zeu). Concepție sau doctrină care neagă existența religiei, a oricăror forme de misticism și, prin extensiune, neagă existența zeilor și a lui Dumnezeu.

Primele definiții ale a. au fost elaborate în secolele IV-III î. Hr. și se datorează lui Epicur, filozof atenian din perioada elenismului. El a întemeiat la Athena Școala epicuriană care s-a dezvoltat și la Roma. Cel mai de seamă reprezentant roman a fost Titus Lucretius Carrus, care i-a influențat pe poeții Horațiu, Vergiliu și Ovidiu. A. modern are la bază anticlericalismul medieval și luminismul burghez din secolul XVIII. Între reprezentanții cei mai de seamă ai a. modern se numără Spinoza și Ludwig Feuerbach. În România cel mai de seamă reprezentant al a. a fost filozoful Vasile Conta (1845–1882).

M.A.

DF, p. 49-50, 234-235; VK, DMG, p. 75-78; PL, p. 76.

B.

bazilica. (lat. *basillica*, -ae). Clădire mare care servea ca magistratură sau ca bursă. Edificiu roman de formă dreptunghiulară, împărțit în 3-5 despărțituri (nava) prin șiruri de coloane și terminat cu o absidă. Clădire de cult creștin – biserică –, construită după planul unei b. În lumea catolică b. este o biserică de mari proporții, catedrală, unde se roagă de obicei regii, împărații, papa. Între cele mai renumite b. din lume, mai ales pentru mărimea lor, se numără: San Pietro di Roma, St. Patrick din New York, Santa Maria Maggiore di Roma, St. Paul din Londra. Cea mai însemnată însă, atât ca mărime, frumusețe și decorații, dar și ca simbol religios, rămâne b. San Pietro di Roma, socotită a fi centrul catolicismului și creștinismului, ridicată pe ipoteticul mormânt al Sfântului Petru, întemeietorul primei bisericii creștine și a scaunului episcopal de la Roma.

M.A.

MDE, p. 103; PL, p. 106; MS, *Dir.*, p. 35.

BENDIS. Zeitate a lumii tracice și mai ales geto-dace, corespondentă a Artemidei grecești și a Dianei romane. La geto-daci era considerată zeița lunii, pădurilor și vânătorii. Era adorată de femeile trace care primiseră cultul de la geto-daci. O imagine a ei din bronz a fost descoperită la cetatea Costești și aparține civilizației elenistice.

M.A.

HD, *Dacii*, p. 175-177; VK, GMG, p.100-101.

BISERICĂ. (lat. *basillica*; gr. *ekklesia* = comunitatea celor chemați). Cunoscută ca loc de adunare al credincioșilor, pentru slujbe, dar și ca instituție care cuprinde pe credincioșii creștini. De aici denumirile: "poporul lui Dumnezeu", "trupul lui Dumnezeu", "trupul lui Hristos", care exprimă raportul dintre Hristos și **b.**, dar și dintre Hristos și credincioșii care află în **b.** mijlocul intrării în comuniune cu Dumnezeu.

I. Ca instituție **B.** aparține crștinilor în ansamblu, dar este și comunitatea creștinilor care aparțin aceluiași cult. **B.** în ansamblul ei așa cum a fost statuată de Hristos și înțeleasă de apostoli, este sobornicească, apostolească și ecumenică, fiind deschisă tuturor și destinată să cuprindă tot pământul. **B.** este sobornicească deoarece constituie locul de adunare al tuturor credincioșilor și slujitorilor lui Dumnezeu. Comunitatea (Soborul) credincioșilor, în întregul ei, stabilește normele de aplicare a învățăturilor Lui Dumnezeu și moarala creștină. Ea este apostolică, adică zidită pe temelia apostolilor, martorii unici ai lui Hristos, care vor judeca lumea. Apostolul este cel care transmite Evanghelia lui Hristos și care poate întemeia **B.** locale. De aceea locașul **B.** simbolizează locul unde a înviat Domnul. **B.** este ecumenică, adică deschisă tuturor celor care vor să-l cunoască pe Dumnezeu și care sunt gata să-i urmeze învățăturile și să respecte morala creștină.

Încă din secolul VI în cadrul **B.** a apărut o dispută pentru supremație între Papa de la Roma și Patriarhul de la Constantinopol. Papa se întemeia pe faptul că prima **B.** fusese întemeiată la Roma de apostolul Petru și el era urmaș al acestuia. Patriarhul considera că șeful **B.** trebuie să fie acolo unde se afla împăratul (vicarul lui Hristos pe pământ). Disputa s-a împlicat și cu elemente de dogmă care au condus la marea Schismă din 1054, când în cadrul creștinismului au apărut două **B.** majore: Occidentală (Catholică) și Orientală (Ortodoxă). După Reforma de la începutul secolului al XVI-lea în lumea catolică au apărut noi **B.** (culte, confesiuni); Lutherană (Evanghelică), Calvină (Reformată), Anglicană (Presbiteriană), Unitariană.

II. **B.** – loc de adunare și rugăciune. Locașul **b.** are două forme de bază: a) tipul basillică de formă longitudinală, cu una sau mai multe nave, aparținând mai ales lumii catolice; b) tipul cruciform închis ori deschis, aparținând mai ales lumii ortodoxe. Ambele tipuri se compun din trei mari părți: a) pronaosul (*narthex*), tinda sau vestibulul, rezervat odinioară catehumenilor și penitenților (ascultătorii); b) naosul (partea centrală), unde asistau odinioară la slujbă episcopii, regii și suitele lor, dar și o parte a clerului; c) altarul sub forma de absidă (semicerc), este rezervat slujitorilor liturghiei și are în mijloc Sfânta Masă – Jertfelnicul – unde se realizează Sfânta Jertfă (Euharistia).

La catolici altarul este deschis, fiind despărțit de naos printr-un prag. Astfel credincioșii pot participa direct la fiecare moment al slujbei. De asemenea, de-a lungul navelor sunt abside cuprinzând altare de rugăciune pentru credincioși. Fiecare altar are statuia sfântului căruia i-a fost dedicat și un loc pentru donații votive. (daruri făcute sfântului ori **b.** în semn de mulțumire).

La ortodocși altarul este despărțit de naos prin catapeteasmă (tâmplă sau iconostas), care este din lemn sau din zid și care conține icoane reprezentându-L pe Dumnezeu-Tatăl, Hristos, Sfânta Fecioară, sfinții de hram, scene biblice și evanghelice. Iconostasul este prevăzut cu trei uși. În lateral se află ușile diaconești, pe unde intră slujitorii **b.** și unde preoții primesc acatistele ori alte daruri ale credincioșilor. În centru se află ușile împărătești rezervate slujitorilor liturghiei. În fața lor se citește Evanghelia și pe acolo se scot Sfintele Daruri. În naos, lângă altar, există două abside laterale simbolizând brațele crucii. Aici se află stranele, unde slujitori ai **b.** și credincioși dau răspunsurile preotului și cântă psalmii potriviți slujbei care se oficiază ori citesc rugăciunile conform cu liturghia zilei.

Orientarea **b.** se face întotdeauna de la Apus la Răsărit, altarul indicând Răsăritul. **b.** reprezintă astfel "calea" spre cele ce sunt înainte și în viitor, locul de trecere de la moarte la viață. Fiecare **b.** are în fundația sa ori în interior moaște (bucăți din trupurile unor sfinți). Fără aceste moaște locașurile nu pot fi considerate **b.**, conform canonului 91 al Sinodului din 419 de la Cartagina. În antichitate și în evul mediu **b.** a reprezentat centrul comunităților creștine de pretutindeni, în interiorul ei săvârșindu-se nu numai liturghii. Aici puteau fi luate hotărâri de interes general inclusiv politice, se miruiau și încoronau șefii de stat, dar erau pronunțate și pedepsele date de **b.** în urma unor judecăți: anateme, excomunicări etc.

M.A.

IB, *D.t.c.*, p. 55-62; IAPR, I, p. 91-136; MDE, p. 114.

C.

capelă (paraclis). (Ital. *capella* – încăpere mică izolată, sanctuar; gr. *para* = dincolo, afară; *klisis (ekklessia)* = adunare, biserică). Încăpere situată în afara bisericii, unde nu intră decât preotul, proprietarul încăperii și familia sa.

I, La catolici **c.** putea fi sub forma unui altar în interiorul bisericii, fiind dedicată unui sfânt anume. Cel mai adesea ea era amenajată ca loc de rugăciune în inteiorul palatelor nobiliare, putând exista chiar mai multe **c.** individuale. Asemenea **c.** sunt amenajate și în interiorul spitalelor ori al altor instituții, inclusiv militare. În cadrul abațiilor fiecare chilie conținea un altar de rugăciune, numit și **c.**

II. La ortodocși locul **c.** a fost luat de **p.** organizat sub forma unei biserici mai mici pe lângă curțile domnești și boierești ori în interiorul acestora. La marile mănăstiri românești – Tismana, Cozia, Putna, Neamț etc. – **p.** servesc la slujbele comunităților de călugări mai ales iarna când sunt mai ușor de încălzit. Ca aspect **p.** nu diferă de lăcașul unei biserici, având doar o formă miniaturizată.

M.A.

VD, *Arta*, I, p. 63-93; JG, *Pentru un alt ev*, I-II, passim, MDE, p. 151; PL, p. 165.

catolicism (gr. *katolikos* = universal). Confesiune creștină organizată în Occident și oficializată în 1054 prin Marea Schismă, care recunoaște primatul Papei asupra bisericii, infaibilitatea lui în materie de credință, purcederea Sfântului Duh și de la Dumnezeu-Fiul – "filioque" –, existența Purgatoriului etc. **C.** este sinonim cu Biserica Catolică = Biserica Romană.

Întemeindu-se pe faptul că apostolul Petru a creat primul episcopat creștin la Roma și că la mutarea capitalei Imperiului Roman la Constantinopol Papa a devenit și prefect al Imperiului la Roma, episcopul roman (papa) și-a extins autoritatea asupra tuturor episcopilor din fostul Imperiu Roman de Apus și asupra tuturor credincioșilor care țineau de aceștia și care-i recunoșteau autoritatea. Prin intermediul bisericii Papa a ajuns să controleze și viața politică a Europei Occidentale. Până la Reforma din sec. XVI autoritatea Papei a fost foarte mare. După Reformă ea a scăzut menținându-se, în plan moral și religios, mai ales în statele care continuă să aparțină **c.**

MA.

IB, D.t.o., p.0-88; MDE, p. 163; PL, p. 177; DZ, *Ortodoxie*, p. 157-219.

Conciliu ecumenic (Sinod ecumenic). (lat. *concilium*, *-ii*= adunare, întrunire, sfat; gr. *sinodos oikumene* = adunare universală). În Occident s-a impus termenul de **C.e.**, pentru adunarea de preoți și ierarhi catolici. În lumea ortodoxă s-a impus termelul de **S.e.**, ambii termni având același înțeles. Aceste adunări erau convocate pentru a hotărî în probleme de dogmă, de morală ori de disciplină bisericească. În condițiile în care la asemenea adunări participau clerici din ambele biserici ele căpătau un caracter ecumenic. Hotărârile adoptate au fost investite cu autoritate care s-a extins asupra întregii lumi creștine. Până la Marea Schismă din 1054 s-au desfășurat mai multe **C. (S.) e.** – ortodocșii nu recunosc astăzi decât șapte –, în cadrul cărora s-au combătut erezii și s-au stabilit normele de bază ale creștinismului astfel:

1. **S.e.** I, de la Niceea (Asia Mică), (mai-iunie 325), convocat de împăratul Constantin cel Mare pentru a hotărî în privința "învățăturii" lui Arie din Alexandria. Au participat 318 episcopi din tot Imperiul. S-a for-

mulat explicit credința despre Sfânta Treime, condamându-se învățăturile preotului Arie. **S.e.** a stabilit că Dumnezeu-Fiul este de o ființă cu Dumnezeu-Tatăl și s-a impus acum "Crezul de la Niceea".

2. **S.e.** I, de la Constantinopol (mai-iulie 381), convocat de împăratul Teodosie I pentru a combate definitiv erezia ariană și noile erezii ale lui Macedonie (episcop de Constantinopol) și Apolinarie (episcop de Siria), referitoare la deplina dumnezeire a Duhului Sfânt. A fost reluată doctrina de la Niceea asupra Sfintei Treimi, întărită de autoritatea teologică a ierarhilor Vasile de Cappadocia, Grigorie de Nazianz și Grigorie de Nyssa sub forma: "Una și aceeași fire dumnezeiască în trei Persoane".

3. **S.e.**, de la Efes (iunie-iulie 431), convocat de împăratul Teodosie al II-lea cu scopul de a lămuri disputa dintre episcopii Nestorie al Constantinopolului și Chiril al Alexandriei, cu privire la existența a două persoane distincte în Cuvântul întrupat. Potrivit noii dispute Fecioara Maria nu putea fi numită "Născătoare de Dumnezeu" ci numai "Născătoare de Hristos". La insistențele lui Chiril al Alexandriei cei 153 de participanți au definit doctrina despre unirea celor două firi în persoana unică a Cuvântului și doctrina despre Fecioara Maria – Născătoare de Dumnezeu – combătând erezia lui Nestorie.

4. **C.e.** de la Calcedon (8 oct.-1 nov. 451), convocat de împăratul Marcian, pentru a se pronunța asupra ereziei monofizite a călugărului Eutihie din Constantinopol, care refuza distincția dintre persoană – "*hypostasis*" și natură – "*physis*". **C.e.**, la care au participat 600 de episcopi, a condamnat monofizismul, mărturisind credința "în două naturi care se unesc într-o singură persoană". Dogma de la Calcedon nu a fost acceptată de Biserica coptă din Egipt, care a păstrat monofizismul ca doctrină, separându-se astfel de restul bisericii Orientale.

5. **C.e.** II, de la Constantinopol (mai-iunie 553), convocat de împăratul Justinian I, în intenția de a împăca monofizismul cu ortodoxia. **C.e.** la care au participat 185 de episcopi, a dat o interpretare corectă expresiei monofizite "o natură întrupată a Cuvântului dumnezeiesc", aprobând formula liturgică "Domnul nostru Iisus Hristos, Care a fost răstignit cu trupul, este Dumnezeu adevărat" și condamnând toate dogmele contrare.

6. **C.e.** III, de la Constantinopol (nov. 680-sept. 681), convocat de împăratul Constantin al IV-lea Pogonatul, pentru a formula dogma adevărată față de erezia monotelismului (*thelis* = voință). **C.e.** a recunoscut că în Hristos există două voințe naturale – firea omească are voință proprie care se supune de bunăvoie voinței dumnezeiești, fiind astfel îndumnezeită. **C.e.** a rezumat dogmele precedente, redefinind doctrina despre persoana Fiului lui Dumnezeu. A confirmat Canonul 28 de la Calcedon, privind căsătoria preoților

înainte de hirotonie, și a stabilit împărțirea sub ambele forme – pâine și vin și pâinea dospită (*artos*) – la Euharistie.

7. **C.e.** II, de la Niceea (sept.-oct. 787), convocat de împărăteasa Irina, pentru a se pronunța în legătură cu cultul icoanelor. **C.e.**, la care au participat 350 de episcopi, a formulat doctrina că obiectul venerării este persoana reprezentată pe icoană, făcând distincție între adorare (*Iatreia*) – rezervată lui Dumnezeu – și cinstire (*proskynesis*), ce se cuvine sfinților. Hotărârile **C.e.** nu au fost recunoscute de occidentali care, prin **C.e.** de la Franckfurt (794) s-au pronunțat împotriva cultului icoanelor. Cultul icoanelor a fost restabilit abia în 842 de către împărăteasa Theodora, dar cele două **C.e.** au marcat diferențele tot mai mari dintre Roma și Constantinopol.

8. **C.e.** IV, de la Constantinopol (869-880), convocat de împăratul Vasile I Macedoneanul, a încercat o împăcare între Papă și Patriarh și reunirea Bisericii. **C.e.** s-a pronunțat împotriva adaosului "filioque" și a recunoscut egalitatea dintre Roma și Constantinopol, evidențiind totuși că Roma avea "întâietatea". El nu a fost recunoscut ulterior de către ortodoxie care păstrează doar doctrina primelor șapte **C.e.**

Este interesant că în legislația bisericească din Țara Românească sunt prezentate, până la Marea Schismă, hotărârile a 17 **C.e.**, fiind incluse aici și cele din Occident, iar organizarea Bisericii s-a făcut ținându-se cont și de acestea.

MA.

IB, D.t.o., p. 355-360; IL, p. 398-528; MDE, p. 24, 331; PL, p. 237; MS, *Dir.*, p. 62.

confesiune (lat. *confessio*, *-nis* = mărturisire). Formă de practicare a unei religii, care acceptă doar anumite ritualuri și mărturisește numai anumite dogme, ceea ce face ca în cadrul aceleiași religii să existe mai multe **c.** **C.** este sinonimă cu biserică și cult. Deși **c.** se substituie și termenului religie, se consideră că această sinonimie este greșită, religia constituind întregul și nu doar o parte a credinței. În România printre **c.** creștine mai importante se numără, ortodoxia, greco-catolicismul, catolicismul, calvinismul, lutheranismul, unitarianismul, baptismul și penticostalii, dar numărul lor este mai mare.

M.A.

MDE, p. 227; PL, p. 224; MS, *Dir.*, p. 70.

CORAN (KORAN). (arabă, *qor'ân* = lectură). Ultima dintre cele cinci cărți revelate (de inspirație divină) aparținând religiilor iudaică, creștină și islamică. Primele, în ordine cronologică, au fost: Thora, Talmudul, Vechiul Testament (Biblia) și Noul Testament (Evangeliiile). **C.** – cartea sacră a musulmanilor – a fost redactată de Mahommed la porunca lui

Dumnezeu însuși sau a fost primită din cer, după cum mărturisește tradiția islamică. **C.** este compus din 114 capitole (surete), prin care reglementează religia islamică (musulmană). Inspirată din tradiția iudeo-creștină noua religie întemeiată pe **C.** recunoaște cărțile revelate anterioare. Prin **C.** se pune semnul de egalitate între Yahve (Dumnezeul evreilor, Dumnezeuul creștinilor și Allah (Dumnezeul arabilor). De asemenea, recunoaște existența îngerilor conduși de arhanghelii Michael și Djibrail (Gabriel), ca și existența Fecioarei Maria (Miriam). În privința lui Iisus Hristos **C.** vorbește de Messia sau Issa – în conformitate cu tradiția ebraică – care nu este Fiul lui Dumnezeu ci un profet anterior lui Mahomed dar mai mic decât el. Similitudinile cuprinse în cele cinci părți revelate ca și între cele trei religii-surori au permis, nu o dată, înțelegerea și conlucrarea între acestea și numai fanatismul exacerbat a împiedicat o apropiere mai mare între ele ori chiar unirea lor.

M.A.

AC, *Soliman*, p. 230-241, 260-271, 289-316; PL, p. 1290; DS, JS-T, *Civilizația*, p. 37-49.

creștinism. (lat. *cretio, -nis* = moștenire, acceptarea unei moșteniri). Prin extensie, urmașii (moștenitorii) credinței în Hristos, cei care-l mărturisesc pe Dumnezeu. **C.** este o religie apărută în secolele I-II en., desprinsă din religia ebraică și bazată pe cărțile revelate Vechiul și Noul Testament și pe învățătura lui Hristos, propovăduită de ucenicii săi (apostolii). Fondatorul noii religii este în aparență un pământean – Iisus din Nazareth, fiul Mariei și al lui Iosif din Arimateea –, dar în realitate este Fiul lui Dumnezeu, trimis pe pământ să-i răscumpere pe oameni din păcatul blestemului. De aici dubla natură a lui Hristos: pământeană și dumnezeiască.

Persecutat de împărații romani, de la Nero (64) și până la Dioclețian (303), în timpul cărora au fost martirizați numeroși adepți ai noii religii (Legea cea nouă), **c.** a devenit sub Constantin al IV-lea religie de stat, prin Edictul de la Milano (313). Crezul creștin a fost fixat de Sinodul de la Niceea (325), celelalte sinoade ecumenice stabilind canoanele (legile) de organizare ale noii religii. Însă din secolul III în sânul **c.** au apărut diverse secte, reprimate de biserica oficială ca erezii. Unele dintre acestea s-au separat de biserica-mamă, evoluând paralel până astăzi. În 1054, prin Marea Schismă, **c.** s-a divizat în ortodoxie și catolicism iar în prima jumătate a secolului XVI. Reforma a dus la desprinderea de catolicism a bisericilor protestante. Răspândit rapid în Imperiul Roman și Orient **c.** numără astăzi cca. 2 miliarde de adepți.

M.A.

IB, D.t.c., p. 107-111; VK, DMG, p. 145-149; MDE, p. 251; MS, *Dir*, p. 35.

cruce. (gr. *stavros*; lat. *crux,-es* = cruce). Cel mai important dintre simbolurile creștinismului, baza Bisericii, care s-a întemeiat pe lemnul **c.** pe care a fost răstignit Iisus Hristos. Odată cu apariția creștinismului semnul **c.** a ajuns mijlocul de identificare al creștinilor între ei și principala dovadă a credinței în Dumnezeu. **C.** era folosită în Antichitate, mai ales în Imperiul Roman, pentru a-i pedepsi pe condamnați prin crucificare (răstignire) și consta din două bucăți de lemn. Unul în poziție verticală forma stâlpul **c.**; celălalt, în poziție orizontală, forma brațele **c.** De aici și forma de **c.** a bisericilor. Se cunosc mai multe tipuri de **c.** **C.** greacă, având brațele perfect egale. **C.** bizantină, cu trunchiul mai lung decât brațele, folosită și la noi. **C.** rusă, cu al doilea rând de brațe în partea inferioară a trunchiului, așezate oblic față de acestea. **C.** Sfântului Andrei, cu brațele în formă de X culcat. **C.** de Lorena, cu două rânduri de brațe; al doilea, situate în partea inferioară a trunchiului, este mai mic și paralel cu primul. **C.** de Malta, semănând cu **c.** greacă, dar cu brațele subțiate spre trunchi și lățite spre exterior. **C.** gamată (zvastica), cu brațele egale și prevăzute cu niște cârlige. Această **c.** a fost simbolul nezismului german, interzicându-se folosirea ei după al doilea război mondial. **C.** papală sau catolică, are două rânduri de brațe inegale, situate unul sub celălalt și paralele. **C.** dublă, cu două trunchiuri și brațele unite (troița).

M.A.

IB, D.t.o., p. 138-140; VK, DMG, p. 174-176; PL, p. 275.

D.

dar votiv (donariu). Cadou, prinos, ofrandă făcută de credincioși bisericii, în semn de mulțumire față de Dumnezeu și sfinți pentru ajutorul dat la nevoie ori pentru a-și arăta fidelitatea și dragostea față de Dumnezeu și biserică.

M.A.

MDE, p. 270-271.

DECENEU (DECAINEOS). Mare preot la geto-daci în vremea lui Burebista și după moartea acestuia, slujitor al cultului zalmoxian. **D.** l-a ajutat pe Burebista să unifice triburile geto-dace, fiind investit ulterior cu o mare autoritate. S-a bucurat de un mare prestigiu în societatea geto-dacă și a interzis cultivarea viței de vie la geto-daci. După moartea lui Burebista **D.** a preluat și funcțiile de rege și judecător suprem în statul care avea nucleul în Munții Orăștiei.

M.A.

HD, *Dacii*, p. 169-170; MDE, p. 1240.

DUMNEZEU. (ebr. *Yahweh*; gr. *Theos*; lat. *Dominus Deus* = Ființa Supremă). Existența divină personală. Noțiunea mitologică și religioasă folosită de evrei, creștini și arabi pentru a-l determina pe zeul unic al universului monoteist. Este divinitatea creatoare a universului văzut și nevăzut, eternă, atotputernică, impalpabilă, înțeleaptă și atotștiutoare. În teologia ebraică este zeul suprem și autocrat. Teologia creștină încorporează pe Fiu și Sfântul Duh Tatălui, "Treimea Sfântă și nedespărțită", celelalte divinități fiindu-i subordonate. În iudaism, creștinism și Islam **D.** este o formulă totală și indivizibilă, spre deosebire de concepțiile dualiste sau politeiste.

Teologia creștină și răsăriteană preferă categoria misterului când vorbește de ființa divină sau de **D.**, "nume mai presus de orice nume". "**D.** nu poate fi nici definit nici limitat de imaginile create..." Imaginea lui **D.** este dată de El însuși în actele Sale de manifestare în creație și în venirea Sa, prin întruparea Fiului, în istorie.

M.A.

IB, D.t.o., p. 114, 138-140; VK, DMG, p. 174-176; MDE, p. 1259; PL, p. 322.

E.

eparhie (gr. *eparchia* = regiune administrativă). Unitatea teritorial-administrativă în Imperiul Roman de Răsărit, condusă de un eparh, cu rosturi juridico-administrative și militare. În Imperiul Bizantin **e.** a ajuns să desemneze teritoriul unei biserici locale (dieceză, diocleză, episcopie), asupra căreia își exercita autoritatea ierarhul acesteia (episcopul).

M.A.

MDE, p. 348; PL, p. 385.

episcop (gr. *episkopos*; lat. *episcopus* = supraveghetor, păstor, cârmuitor). Slujitorul din treapta superioară a ierarhiei bisericești, ales și trimis prin hirotonie de către cel puțin doi sau trei **e.**, să exercite rolul de arhieru al adunării euharistice, de învățător al Evangheliei și de coordonator al slujitorilor și charismelor într-o biserică locală (eparhia). Fără **e.** biserica locală nu poate fi recunoscută.

M.A.

IB, D.t.o., p. 147-150; PL, p. 408-409.

G.

GEBELEIZIS. Zeul luminii și fulgerelor, stăpânul cerului, dar și zeul războiului la geto-daci. Este identificat uneori cu Ares, zeul războiului la greci. **G.** este considerat a fi fost un subordoant al lui Zalmoxis, dar și un adversar al acestuia, în disputa pentru deținerea stăpânirii supreme asupra cerului și pământului.

M.A.

HD, *Dacii*, p. 172-173; VK, DMG, p. 236.

I.

INTERPRETATIO ROMANA. Fenomen cu caracter religios existent în provinciile romane prin intermediul căruia autohtonii și coloniștii puteau să-și adore proprii zei, acordându-le nume romane ori adăugând la numele inițiale și nume romane.

M.A.

MM, *Viața*, p. 358-361

ISLAM. (arabă, *islam* = supunere). Religie monoteistă, numită și musulmană sau mahomedană, întemeiată în secolul VII în Arabia, după tradiție de Muhammad (Mohamed), considerat profetul unic al unui Dumnezeu unic (Allâh), devenită una din marile religii ale lumii, răspândită în țări arabe și nearabe din Asia și Africa, în Iran, Turcia, Azerbaidjan, Tataria, Daghestan, Pachistan, India, Afganistan, s.e. Asiei, Indonezia și în Balcani. Structurat pe un monoteism riguros inspirat din tradiția religioasă iudeo-creștină. I. și-a format doctrina religioasă pe temeiul cărții sfinte Coran (revelată lui Mahommed de către Allâh) și pe tradiția sacră Sunnah (compusă din povestiri despre viața și faptele lui Mahommed). Teologia ortodoxă a I. (Kalam) a elaborat principalele dogme, constituind o religie materialistă și integral dogmatică, ce nu admite nici un fel de dispute, raționamente și analogii teologice și nu îngăduie credincioșilor întrebări cu caracter religios sau confruntări. Pe lângă dogmă I. se bizuie pe mai multe reguli religioase obligatorii: războiul sfânt cu scop misionar pentru răspândirea doctrinei mahomedane în lume, care se poate efectua și prin violență; rugăciune obștească de 5 ori pe zi, cu fața spre Mecca, după ce credinciosul s-a spălat ori s-a frecat cu nisip; pomana dată mulșulmanilor săraci, rudele, orfanilor, călătorilor; postul din luna Ramazan; pelerinajul în orașul sfânt al Profetului Mahommed, Mecca. Duritatea dogmatică a teologiei Kalam a dus I. chiar din primum an al erei musulmane (Hegira) la o mare schismă. Grupul majoritar de păstrători ai tradiției s-au constituit în ramura sunită iar moderații, adepții lui Ali (al 4-lea calif, văr și ginere al Profetului) s-au constituit în șiiți. Ali a fost primul imam, preot șiiit. Ulterior s-au desprins antiscolasticii, sufiștii, apoi și alte secte.

M.A.

VK, MDG, p. 309; PL, p. 566-567; DS, JS-T, *Civilizația*, p. 148-308.

J.

JUNO-JUNONA. Zeitate romană, soția lui Jupiter, protectoarea femeilor, în special a celor măritate. J. a fost identificată cu Hera, soția lui Zeus la greci. J. a purtat mai multe nume: **Moneta**, cea care vestește, avertizează; **Lucina**, pentru că ajută femeile la nașteri; **Jugalis**, pentru că patrona căsătoriile. Sărbătorile dedicate J. se numeau **Matronalia**.

M.A.

AB, Dmgr, p. 217; VK, DMG, p. 317; PL, p. 1465.

JUPITER. Stăpânul zeilor și al oamenilor la romani, similar lui Zeus la greci. Divinitate supremă, stăpânul cerului și al pământului. A căpătat numeroase ipostaze, definite de epitetele corespunzătoare: *J. Lucetius*, **strălucitorul**; *Elicius* producătorul ploii; *Venus*, zeul ploilor de primăvară; *Fulgur (Fulgurator)*, stăpânul trăznetului; *Summanus*, sursa fulgerelor nocturne; *Tonans*, tunătorul; *Feretrius*, ocrotitorul copacului de care erau atârinate prăzile luate de la dușmani; *Lapis*, simbolul cremenei; *Propugnator*, zeul apărător prin luptă; *Stator*, zeul care îi oprește pe fugari; *Depulsor*, zeul respingând pe inamic; *Victor*, învingătorul; *Capitolinus*, patronul templului ce-i era consacrat pe Capitoliu; *Pistor*, brutarul; **J. Optimus Maximus**, cel mai bun, cel mai mare. Cultul lui **J.** era servit de preoți, *flamines*, **J.** era considerat ocrotitorul Romei, fiind venerat în toată lumea romană și având temple în toate orașele Italiei și în provincii.

M.A.

AB, Dmgr. p. 217-218; VK, DMG, p. 317-318; PL, p. 1465.

M.

MAHOMED (MUHAMMAD). Fondatorul tradițional al religiei mahomedane. Islam, propagator al textelor coranice, venerat de credincioșii musulmani drept profetul unic al lui Allăh. A trăit între cca. 580-632. Născut la Mecca **M.** s-a refugiat în 622 la Medina, moment care s-a numit Hegira (Fuga Sfântă) și a marcat începutul erei musulmane. În urma unui război civil **M.** a impus noua religie în întreaga Arabie. Potrivit tradiției, Coranul i-a fost revelat lui **M.** de îngerul Djabrail (Gabriel) sau i-a fost înmănat gata scris de către înger, originalul cărții sacre păstrându-se în cer, ca să nu poată fi modificat. Tradiția spune că **M.** a fost transportat la cer de către un animal fabulos, Burak (iapă cu cap de femeie și coadă de păun). Sub călăuzirea lui Djabrail și cu ajutorul pietrei sacre Kaaba **M.** ar fi săvârșit mai multe minuni.

Doctrina religiei instituite de **M.** se bazează pe credința necondiționată în Allăh și în profetul acestuia **M.** și impune o serie de obligații juridico-religioase: cele cinci rugăciuni zilnice, postul Ramadanului, milostenia, pelerinajul la Mecca, interdicția consumării alcoolului și a hranei necurate etc.

M.A.

VK, DMG, p. 378-379; PL, p. 1515-1516; DS, JS-T, *Civilizația*, p. 29-48, 148-165.

mănăstire (din gr. *monahos-monastikos* = cel ce trăiește singur). Așezământ religios în care trăiesc, după reguli bine stabilite, călugări sau călugărițe (monahi-monahii). La catolici **m.** se numește abateie. **M.** este alcătuită dintr-un ansamblu de clădiri: biserică, chilii, paraclis, bolniță, arhondaric (stăreție, cancelarie), trapeză (sala de mese), bibliotecă,

atelieri pentru obiecte religioase, anexe gospodărești etc. Primele **m.** creștine au fost organizate din secolul IV în Egipt și Siria, apoi în Occident și la Muntele Athos. În evul mediu **m.** au devenit mari proprietari funciari, în urma donațiilor princiare, particulare ori prin alte mijloace. Unele **m.** au devenit importante centre de cultură – aveau școli, dețineau biblioteci, copiau manuscrise în săli speciale (scriptorium), realizau miniaturi și icoane.

În Apus **m.** au fost organizate pe ordine călugărești, care au contribuit la reformarea catolicismului din interior, mai ales în secolele XI-XIV. Printre asemenea **m.** s-au numărat Cîteaux și Cluny (Franța, Assisi (Italia). Alte **m.** au rămas până astăzi importante monumente de arhitectură religioasă, servind ca model **m.** întemeiate ulterior. Între cele mai vestite se numără **m.** de la Muntele Athos (Grecia). Cluny (Franța), Westminster și Canterbury (Anglia), Novodevici și Pecearskaia (Rusia), Pavia (Italia), Escorial (Spania) etc. La noi, printre cele mai de seamă mănăstiri catolice și ortodoxe au fost: Igrîș (Timiș, 1179), Cârța (Făgăraș, 1200), Tismana (Oltenia, 1374), Cozia (Oltenia, 1388), Neamț (Moldova, 1392), Putna (Bucovina, 1470), Voroneț (Bucovina, 1487), Dealu (Muntenia, 1501), Argeș (Muntenia, 1517), Hurezi (Oltenia, 1692) etc. **M.** Văcărești, ctitorie a Mavrocordaților, de la începutul secolului al XVIII-lea a fost demolată în 1988 din ordinul lui Nicolae Ceaușescu, deși era unul din cele mai reprezentative monumente de artă din Țara Românească, rămase din perioada stilului brâncovenesc. În stil asemănător mai este astăzi **m.** Stavropoleos din București.

M.A.

NB, *Historic*, p. 15, 76-77, 142; *Istoria artelor*, I, p. 115-138, 146-161, 180-188, 293-347; II, p. 19-58, 104-133; MDE, p. 590, PL, p. 2; VV, *Istoria*, p. 251-280; 347-535, 584-611.

MINERVA. Zeița romană a înțelepciunii, artelor și strategiei războinice. **M.** a fost la origine o divinitate etruscă. Ulterior **M.** a fost identificată cu zeița Athena a grecilor. **M.** a fost adorată în tot cuprinsul Imperiului Roman.

M.A.

AB, Dmgr, p. 254; VK, DMG, p. 405; PL, p. 1543.

MOZAISM. Religie ebraică inițială, eminentemente etnică, întemeiată de legendarul Moshe (Moise), unificatorul celor 12 seminții, care a impus un zeu unic și absolut, pe Yahweh, în epoca pre **m.** evreei fiind animiști și politeiști. Noua religie bazată pe cărți revelate: Torah (Legea) și Talmud (tradiția orală sacră), s-a cristalizat până în secolul VII î.Hr. fiind cunoscută la creștini sub numele de Legea Veche. Potrivit **m.** lumea nu are caracter divin și nici autonomie dumnezeiască.

Dumnezeu ca unicitate absolută este altceva decât lumea creată de El, cu care nu poate avea un raport de asemănare. Fiind creația lui Yahweh lumea nu a purces din substanța divină și nu este consubstanțială cu Dumnezeu. Ea este plămădirea exterioară a gândirii creatoare. Ca atare, lumea nu este considerată de **m.** ca un organism dumnezeiesc.

Dumnezeu este adorat ca Ființa Absolută, care nu are obârșie, nu s-a născut, nu se supune devenirii și nici nu pier. El este veșnic și imuabil, fapt evidențiat și la creștini: "La început era Cuvântul și cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul" (*Ioan*, I, 1). De aici numele cu care i se recomandă lui Moise în prima revelație: "Eu sunt", adică "Eusunt cel care este". Exilul babilonian a contribuit la cristalizarea și consolidarea **m.** În secolele VII-VI î.Hr. au fost codificate și scripturile Torah și Talmud, stabilindu-se și conceptul transcendenței lui Yahweh.

Din religia **m.** s-a desprins ulterior creștinismul (Legea Nouă) și, pe ambele s-a întemeiat în secolul VII d. Hr. Islamismul.

M.A.

B, p. 1204; VK, DMG, p. 481-482; IS, *Povara*, p. 73-90.

O.

Ortodoxie (gr. *ortos* = drept, adevărat; *doxas*, *doxos* = credință, învățătură). Dreapta credință și închinare adevărată. **O.** este învățătura creștină care se plasează în continuitate directă și neîntreruptă cu tradiția apostolică, prin intermediul teologiei patristice și neopatrstice, care formează credința comună a bisericii neîmpărțite din primul mileniu. Ea se deosebește de bisericile orientale neocalcedoniene, apărute în secolul V cu prilejul luptelor hristologice, ca și de catolicism, care se constituie ca entitate bisericească în perioada 1054-1204. **O.** își are rădăcinile în Răsărit și se identifică, în sens istoric, cu marea sinteză patristică. În cadrul **O.** un loc central îl ocupă "ritul bizantin" (elaborat în secolele VI-VIII), sinteza dogmatică fiind elaborată de episcopul Ioan Damaschinul (sec. VIII) ca răspuns la criza iconoclastă. S-au mai adăugat contribuția teologică a patriarhului Fotie (820-895) și hotărârile Sinodului din 879-880, care au dus la reconcilierea cu Biserica Romană, ca și activitatea misionară a fraților Chiril și Metodiu (sec. IX). **O.** este astăzi confesiune majoritară în Grecia, Bulgaria, Serbia, România, Ucraina, Rusia și Finlanda, dar se regăsește și în alte țări din Europa, Asia și Africa.

M.A.

IB, D.t.o., p. 273-278; DZ, *Ortodoxia*, p. 17-39, 75-133, 235-295.

P.

Patriarh (gr. *patriarkhos* = șef de familie). În sens biblic **p.** erau șefii unor mari familii gentilice ale evreilor. **P.** este șeful unei biserici ortodoxe autocefale. Titlul de **p.** a fost acordat și unor episcopi catolici (Lisabona, Venetia), ca și conducătorilor bisericilor orientale, întemeiate în primul mileniu al creștinismului.

M.A.

MDE, p. 708; PL, p. 761.

R.

religie (lat. *religio,-nis*= pietate, respect față de credința religioasă, cinstire a divinității, cult, ceremonie religioasă, legământ sfânt). **R.** este o formă a conștiinței individuale și sociale, care se caracterizează prin credința în forțe su ființe supranaturale (Dumnezeu, zei, îngeri, duhuri, fenomene naturale etc.), prin oficierea unui cult și prin existența unor organizații și instituții corespunzătoare (ex. biserica). **R.** cunoaște forme multiple: totemismul și fetișismul, în preistorie; politeismul, dualismul și monoteismul, în antichitate. Principalele **r.** existente astăzi sunt: creștinismul, islamismul (mahomedanismul), buddhismul, hinduismul, shintoismul, mozaismul (iudaismul).

M.A.

DF, p. 593-595; GG, *Dlr*, p. 386; VK, DMG, p. 600-604; MDE, p. 821.

ritual (lat. *ritus,-us* = obicei religios, rit, datină). Rânduială tipic în practicarea unei confesiuni. Normele de desfășurare a unei ceremonii religioase (slujba). **R.** vechi, rânduială bisericească păstrată de secta rascolnicilor (Rusia). Exresia se referă și la cei care se conduc și astăzi după calendarul iulian (stilul vechi), decalat de cel gregorian (stilul nou) cu câte o zi la fiecare secol. Adepții **r.** vechi se mai numesc și stiliști.

M.A.

GG, *Dlr*, p. 398; DMG, p. 608-609; MDE, p. 835.

S.

SCHISMĂ (MAREA SCHISMĂ). (din lat. *scindo,-are* = a sfâșia, a sparge unitatea, a se despărți). **S.** a fost procesul de scindare a bisericii prin apariția unor secte, fenomen comun mai multor religii. **MS.** petrecută în 1054 a oficializat separarea Bisericii Romane (catolică) de Biserica Bizantină (ortodoxă). Catolicii au fost numiți de ortodocși papistași (adepții papei) și eretici, în timp ce catolicii le spuneau ortodocșilor schismatici (adepții **MS**) și sectanți, dorind să sublinieze astfel numărul mai mic al ortodocșilor în raport cu catolicii.

M.A.

GG, *Dlr*, p. 409; PL, p. 951.

sincretism (gr. *sygkretismos* = uniune a cretanilor). Contopire a unor elemente aparținând domeniilor unor arte diferite, caracteristică folclorului și, în

general fazelor primitive de dezvoltare a culturii, când artele nu erau încă diferențiate. **S.** religios, fenomen spontan nedeliberat, de suprapunere sau contopire a unor mituri și a unor divinități din diverse zone geografice. Chiar dacă sunt diferențiate prin anumite particularități secundare, având o esență atributivă asemănătoare, se pot contopi într-o singură structură, comună mai multor popoare: Isis-Ishtar-Astarte; Dyaus-Zeus-Jupiter-Odhinn. Există și forme de **s.** religios între mituri și religii aparent antagonice Iisus Hristos este comparabil cu Mithras, Attys, Adonis, Ossiris. Fecioara Maria cu Isis.

S. religios a avut o largă răspândire în Imperiul Roman și mai ales în provincia Dacia, contribuind la omogenizarea cultural-religioasă a autohtonilor cu coloniștii.

M.A.

DF, p. 635-636; VK, DMG, p. 642-643; MM, *Viața*, p. 361-363, 379; MDE, p. 889.

V.

VENUS. Zeița frumuseții și a dragostei în lumea romană. Veche divinitate latină, considerată inițial protectoarea vegetației și fertilității și identificată de timpuriu cu Aphrodita din mitologia greacă. Cultul lui **V.** a fost foarte răspândit în lumea greco-romană și în multe cazuri adepții cultului au adoptat și numele dublu de **V.** -Aphrodita, dorind să sublinieze astfel identitatea dintre cele două zeițe și unificarea personalității lor.

M.A.

AB, Dmgr, p. 389; VK, DMG, p. 730; PL, p. 1767.

Z.

ZALMOXIS (ZAMOLXIS). Principalul zeu al mitologiei geto-dace și trace. Zeu chtonian (subpământean), spre deosebire de Gebeleizis care era un zeu uranian (ceresc). **Z.** a preluat treptat controlul asupra întregului pantheon traco-geto-dac, deși a fost deseori în dispută cu Gebeleizis pentru supremație. Era cunoscut în toată lumea tracă, dar și în afara acesteia. S-a încercat o legătură între **Z.** și principala zeităte lituaniană a pământului Zemelukus, de unde a provenit ulterior slavul *zemlia* (pământ). **Z.** a fost considerat de H. Daicoviciu zeul fertilității pământului și al vegetației. Știrile despre **Z.** sunt confuze, unii autori socotindu-l pământean care s-a impus prin înșelăciune ca zeu în conștiința coetnicilor săi, sfârșind prin a fi adoptat de către aceștia. În această înșelăciune **Z.** s-ar fi folosit de o peșteră secretă de pe muntele Kogaionon (neidentificat cu precizie de specialiști), unde nu puteau intra decât slujitorii săi apropiați și regele care cunoștea secretul. După

trei ani Z. s-ar fi arătat geto-dacilor, ca și cum ar fi murit și apoi ar fi înviat, convingându-i astfel că este zeu.

M.A

HD, *Dacii*, p. 172-177; VK, DMG, p. 761-765; MDE, p. 1846.

LISTA ABREVIERILOR BIBLIOGRAFICE

M.A. = MIHAIL M. ANDREESCU, Lector univ. dr., Facultatea de istorie a Universității "Spiru Haret", București.

A.B. = ALEXANDRESCU BARNEA, Profesor univ. dr., Decanul Facultății de istorie a Universității din Bucurști.

AB, Dmgr = ANCA BALACI, *Dicționar mitologic greco-roman*, Editura științifică, București, 1969.

NB, *Historic* = NICHOLAS BEST, *Historic Britain from the air*, Weidenfeld ed Nicolson, London, 1995.

B = *Biblia*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997.

IB.D.t.o. = ION BRIA, *Dicționar de teologie ortodoxă, A-Z*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1994.

AC, *Soliman* = ANDRE CLOT, *Soliman Magnificul*, Editura "Artemis", București, 1997.

Dacii = HADRIAN DAICOVICIU, *Dacii*, Editura științifică, București, 1965.

DF = XXX, *Dicționar filozofic*, Editura politică, București, 1978.

DIR. C. *Transilvania* = *Documente privind Istoria României. C. Transilvania*, Editura Academiei, București, 1951.

VD, *Arta* = VASILE DRĂGUȚ, *Arta românească*, I. Editura "Meridiane", București, 1982.

DRH. A. *Moldova* = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, XIX (1626-1628), Editura Academiei, București, 1969.

DRH. B. *Țara Românească* = *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească*, I (1247-1500), Editura Academiei, București, 1966.

GD, *Cele trei ordine* = GEORGES DUBY, *Cele trei ordine sau imaginarul feudalismului*, Editura "Meridiane", București, 1998.

JG, *Civilizația* = JACQUES LE GOFF, *Civilizația occidentului medieval*, Editura științifică, București, 1970.

JG, *Pentru un alt ev* = JACQUES LE GOFF, *Pentru un alt ev mediu*, I-II, Editura "Meridiane", București, 1986.

GG, Dlr = GH. GUȚU, *Dicționar latin-român*, ed. a 2-a, Editura științifică, București, 1969.

IL = XXX, *Îndreptarea Legii*, 1652, ediția critică de Andrei Rădulescu și colectiv, Editura Academiei, București, 1962.

Istoria artelor = XXX, *Istoria artelor plastice din România*, I-II, de George Oprescu și colectiv, Editura "Meridiane", București, 1968; 1970.

VK, DMG = VICTOR KERNBACH, *Dicționar de mitologie generală*, Editura "Albatros", București, 1983.

NAK, *Legende* = N.A. KUN, *Legende și miturile Greciei antice*, Editura științifică, București, 1960.

MM, *Viața* = MIHAIL MACREA, *Viața în Dacia Romană*, Editura științifică, București, 1969.

MDE = XXX, *Mic dicționar enciclopedic*, ed. a 2-a, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978.

PL = XXX, *Petit Larousse*, ed. a 31-e, Librairie Larousse, Paris, 1967.

IS, *Povara* = ISRAEL SHAHAK, *Povara a trei milenii de istorie și religie iudaică*, Editura "Fronța", Alba Iulia, Paris, 1997.

DS, JS-T, *Civilizația* = DOMINIQUE SOURDEL, JANINE SOURDEL-THOMINE, *Civilizația Islamului clasic*, I, Editura "Meridiane", București, 1975.

MS, *Dlr.* = M. STĂUREANU, *Dicționar latin-român*, ed. a 2-a, Editura "Scrisul Românesc", Craiova, 1913.

VV, *Istoria* = VIRGIL VĂTĂȘIANU, *Istoria artei europene*, I, Editura didactică și pedagogică, București, 1967.

DZ, *Ortodoxia* = DAN ZMFIRESCU, *Ortodoxie și romano-catolicism în specificul existenței lor istorice*, Editura "Roza Vânturilor", București, 1992.

Abrevieri

EAIVR = Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României, vol. I, București, 1994

EEC = Encyclopedia or Early Christianity, New York-Londra, 1997.

DCB = Dicționar cultural al Bibliei, București, 1998.

RE = Real-encyklopaedie der klassischen Altertumwissenschaft, Stuttgart.